

Minden kedves olvasónknak békés, boldog Karácsonyt és sikerekben gazdag Új Esztendőt kívánunk!

Hogyan függ össze minden mindennel?

Behálózva

A rész és az egész viszonyával kapcsolatos nézeteinket alapvetően alakítja át napjainkban az együttműködések és összefüggések rendszereinek vizsgálata, a hálózat-kutatás. Karácsonyi számunkban ezt a témát járjuk körül, egyaránt megvizsgáljuk a hálózatokat a tudomány és a művészet szempontjaiból.

Barabási Albert-Lászlóval készített interjúnkban a komplex rendszereket veszük szemügyre.

A fizikus-kutató az emberi sejtek hálózatait próbálja megérteni, és azt, hogy ezek a metabolikus, fehérje- vagy regulációs hálózatok hogyan befolyásolják az emberi betegségek kialakulását. Mint mondja, a betegségek szintén háló-

zatba rendeződnek, aminek mentén alapvetően újra kell értelmezni, hogyan gondolkodunk róluk. A körképek mai osztályozása patológiai vonalon épült ki, tünetekre alapoz, és nem veszi figyelembe a betegségek okait. Ezért a hasonló szimptomák miatt rengeteg különböző típusú betegség egy csoportba került, más esetben pedig különböző tüneteknek ugyanaz az oka, mégis eltérő betegségeként kezeljük őket.

A hálózatok azonosítása után könnyebb célpontokat találni a gyógyszeres beavatkozáshoz. A Barabási Albert-László által felvetett problémákat elemzik tovább a betegség-hálózatokról és az új antibiotikumok szisztematikusan kereséséről szóló

Fotó: Dreamstime

cikkeink, egy másik írásunk pedig az együttműködés kérdéseit evolúciós perspektívából veszi szemügyre: ma már nem törzsfőről, hanem az élet hálójáról beszélünk, más fajok genetikai anya-

gának genomunkba integrálódása a kreativitás óriási forrása. Így például egy HIV-vírushoz hasonló retrovírus emberi genomba épülése lehetővé a méhlepényes emlősök kialakulását: az

immunodeficiencia biztosítja, hogy a magzat nem lökődik ki az anya szervezetéből.

Hálótársak című írásunk az internetet mint új közösségi életteret ismerteti, majd kultúraroivatunk mu-

tatja be, hogy a képzőművészet, a zene, a film és az irodalom milyen kiterjedten foglalkozik a hálózatok ábrázolásával, milyen fontos terep a művészetek számára az internet.

Anya-magzat-szimbiózis

Nem csak a méhben

Az anyai vérben a magzat teljes genomja megtalálható – ez a következtetése a *Science Translational Medicine* legutóbbi számában megjelent tanulmányának. Dennis Lo és kollégái,

a hongkongi Kínai Egyetem munkatársai már 1997-ben felfedezték, hogy az anyai vérben vannak fetális DNS-darabok, most pedig bebizonyították, hogy az anyai plazma sejten kívüli

DNS-ének 10 százaléka a magzattól származik, és az egész magzati genom képviselteti magát. A kutatóknak a magzati, illetve az anyai, apai DNS megkülönböztetéséhez még használniuk kellett invazív eszközöket is, azonban reményeik szerint a későbbiekben lehetővé válik majd a teljesen non-invazív prenatális genetikai diagnosztika (jelenleg a korionboholyból, illetve az amniocentézis révén nyert folyadékból végzett, invazív diagnosztika 1 százalékos eséllyel vezet veté- léshez). A Loék által kifejlesztett módszer alkalmas lehet majd a rákos betegek plazmájából történő tumor-DNS-kimutatásra is.

K. A.

Fotó: iStockphoto

Extraterresztriális helyett extremofil

Élet mindenhol?

Asztrobiológiai helyett mikrobiológiai, illetve biokémiai – valamint tudománynépszerűsítési-szempontból – érdekes az a hír, amelyet az amerikai űrkutatási hivatalnak (NASA) a sajtótájékoztató megelőző kommunikációja, illetve egy blogon olvasható kiszivárogtatás miatt szinte példátlan internetes várakozás előzött meg december elején. A sajtótájékoztató ismertetett és a *Science*-ben megjelent közlemény arról szól, hogy egy, a kaliforniai 10-es pH-jú és magas arzéntartalmú (200 µM) Mono-tóban élő baktériumfaj egyedét laboratóriumban továbbtenyésztve a baktériumok, bár lassabban növekszenek, de nem

Fotó: NASA / Henry Bortman

Felisa Wolfe-Simon

pusztulnak el akkor sem, ha a táptalajukból teljesen kivonják az eddig életfontosságúnak gondolt foszfátot, és egyre több arzént adnak hozzá. A kutatók (Felisa Wolfe-Simon és munkatársai) nem vizsgálták, hogy a baktériumok milyen

mechanizmussal kerülnek el az arzén mérgező hatását, azonban méréseik alapján indirekt módon úgy tűnik, hogy a foszfátot (PO₄³⁻) arzénáttal (AsO₄³⁻) helyettesítve beépítik DNS-ükbe vagy lipidmembránjaikba.

► Folytatás a 8. oldalon

Miért nem találunk új molekuláris célpontokat?

Komplex betegségek genetikája

Tíz éve jelentette be **Craig Venter** és **Francis Collins**, hogy befejeződött az emberi DNS nukleotidsorrendjének megfejtése. Akkor a tudósközösség úgy vélte, hogy ennek eredményeként hamarosan olcsó genomikai diagnosztikai eszközökkel, a gyógyszerfejlesztésben új molekuláris célpontokkal, oki terápiás módszerekkel rendelkezünk majd a betegségek megelőzésére és gyógyítására. Egyáltalán nem így történt. Ma sokkal kevésbé értjük az öröklődés genetikai hátterét, mint akkoriban hittük.

Az öröklődés „sötét anyaga”

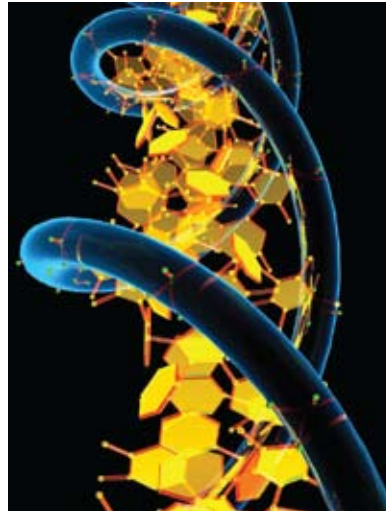
„Úgy vélem, egy kissé naivak voltunk. Azt hittük, hogy ha meghatározzuk a gének helyét a DNS-ben, feltárjuk a kódoló régiókat és azok variációit, akkor mindent érteni fogunk. Aztán a valóság febevágott minket.” – mondja **Teri Manolio**, az egyik legnevesebb populáció-genomikus a *Wired*-nek adott interjújában. „Még azokban a ritka esetekben is, amikor tudjuk, hogy egy adott génvariáns működik közre egy adott betegség kialakításában, általában fogalmunk sincs arról, hogy a variáns hogyan módosítja a gén funkcióját, és a megváltozott funkció hogyan vezet a betegség kialakulásához. Mivel képtelenek vagyunk megmagyarázni az öröklődés nagy részét, a manapság egyre divatosabb genotipizálási szolgáltatások is haszontalanok: nem lehet a segítségükkel az egyén betegségkialakulási kockázatát megbecsülni. A genetikán kívül sok egyéb tényező növeli egy-egy betegség kialakulásának rizikóját, és ezek a tényezők napjainkban ismertebbek és több magyarázattal szolgálnak. A genomika egyelőre csak mint kutatási eszköz használható.” – folytatja a genomikus, aki *A komplex betegségek hiányzó örökletességének megeléje* címmel közölt tanulmányt tavaly októberben a *Nature*-ben. Ebben írja: tudjuk, hogy bizonyos betegségek

kialakulásában szerepet játszik a genetika, mivel családi halmozódást mutatnak és a populációs vizsgálatok is ezt bizonyítják; egyes kórok esetén a családtagok kockázata két-háromszoros, sőt, az is előfordul, hogy harmincszoros, azonban a genomikai vizsgálatokkal maximum 50 százalékos kockázatnövekedés okáról tudunk számot adni (a makuladegeneráció esetében). A legtöbb komplex betegségnél a statisztikailag kimutatott örökletesség mindössze 5 százalékanak ismerjük a konkrét genetikai hátterét, ahogyan az egyéb öröklődő jellegzetességek, például a testmagasságnál is ez a helyzet.

Francis Collins, a korábbi Human Genom Projekt vezetője is elmondja (*Personal genomes: The case of the missing heritability*, *Nature*, 2008. november): „Ha a gyakori és a ritka variánsok szerepét egyaránt figyelembe vesszük, akkor sem tudjuk megmagyarázni a statisztikailag talált örökletés nagy részét. A gyakori, komplex betegségek genetikájában ma a sötét anyag rejtélye a legnagyobb kérdés.”

Ami nem science fiction

A lehetséges helyek, ahol a genomika sötét anyaga rejtőzik, a DNS és a környezet interakciójának vizsgálatával tárhatók majd fel – írja Manolio. Jelenleg csak

tippelni lehet; elképzelhető, hogy a rejtély egy kis százalékért a génduplikációk, illetve -hiányok (copy number variation, CNV; bármely két ember genomja között több mint ezer CNV-nyi különbség van) a felelősek, más részéért a gének szabályozása vagy epigenetikai tényezők.

Abban is bízunk, hogy a tudósok, hogy ha a génszekvenálás olcsóbb lesz (ma 20 ezer dollár a teljes genomra vonatkozólag), tömegesen végezhetjük, és a betegséget okozó ritka génvariációk nyomára bukkanhatunk – ehhez több ezer ember mind a 20 000 gént szekvenálni kell. Jelenlegi lehetőségeinkre példa *Ira Suvoia* és munkatársai vizsgálata, akik 1500 ember egyetlen gént (szialilacetilészteráz) szekvenálták, és bebizonyították annak ritka és polimorfikus variánsainak szerepét a gyakori autoimmun betegségekre való fogékonyság kialakításában (*Nature*, 2010. június). Egy másik példa a 2008-ban indult „1000 genom projekt”, amely ezer ember fehérjékódoló szekvenciáit akarja leírni – ami a teljes genomnak mindössze 1 százaléka.

A kandidáns gének megtalálásában segít a genomika elmúlt öt évének aranystandardja, a teljesgenom-asszociációs vizsgálat (genome-wide association study, GWAS): több ezer – egészséges és beteg – ember genomjának szkennelésével, az egybetűnyi változatok (single nucleotide polymorphism, SNP) feltárással felfedezhetők az egy-egy betegség vagy öröklődő jellegzetesség kialakításában közreműködő, egyenként roppant kicsi hatású (penetranciájú) gyakori genetikai variánsok.

Téves diagnózis?

Ugyanebben a *Nature*-cikkben vallja be **Leonid Kruglyak**, az integratív genomika egyik legismertebb szakértője: „Meggényenítő érzés, mennyivel bonyolultabb a betegségek genetikája, mint gondoltuk. Elképzelhető, hogy valami egészen alapvető dologgal nem vagyunk tisztában. Mivel a gének szorosan együttműködnek egymással, valószínű, hogy egy-egy öröklődési tényező szerepe nem tárható fel anélkül, hogy ismernénk a többi hatását. A gének és a szabályozó szekvenciák hálózatait és interakcióikat kell vizsgálni. A rendszerbiológia legkomplexebb modelljére van szükségünk. Lehet, hogy a mindennapos betegségek egyáltalán nem mindennapiak, csak az orvostudomány gyűjti egybe a valójában különböző betegségek tüneteit. Ha ritka genetikai variánsok ezrei működnek közre egy-egy betegség létrejöttében és a genetikai háttér radikálisan különbözik az emberek hasonlóknak tűnő betegségei esetén, akkor valójában különböző betegségekről kellene beszélni.”

Komplex hálózati modell

A komplex, gyakran előforduló betegségek (pl. depresszió, bipoláris zavar, autizmus, szkizofrénia, Alzheimer-kór, illetve érelmeszesedés, asztma, diabétesz, rák) létrejöttének mechanikus magyarázata helyett a rendszerbiológiai megközelítést kell alkalmazni, ami a gén- és fehérjehálózatok dinamikus működését, a genetikai, környezeti és életmódbeli rizikótényezők egyedi kombinációját vizsgálja, az egymásba fonódó reakcióutakat igyekszik feltárni – írják **Alan Aderem** és munkatársai az *EMBO Molecular Medicine* című folyóirat márciusi számában. Vagyis a születőfélben lévő rendszerbiológia a több szintről származó adatok – genomika, transzkriptomika, proteomika, metabolomika stb. – elemzését és komplex hálózati modellbe való integrálását végzi. Az interakciós háló elemzése feltárja azokat a szabályozó molekulákat, amelyeknek központi szerepük van a betegség

kialakulása során – még akkor is, ha ezek expressziója esetleg nem változik meg, „pusztán” a velük kölcsönhatásban lévő egyéb fehérjék kifejeződése módosul.

A betegség előrehaladása során változik a szervezet, a szervek, a sejtek és a sejtkompartmentumok molekula-összetétele, és a molekulák között zajló interakciók is folyamatosan módosulnak – a rendszerbiológia fő kihívása egy olyan hálózati modell létrehozása, amely jól reprezentálja ezt a betegségfolyamatot (a hálózat csomópontjai a különböző molekulák – nukleinsavak, proteinek, metabolitok –, élei pedig az e molekulák között zajló interakciók). A hálózat különböző állapotai a betegség előrehaladását írják le.

A rendszerbiológia egyik ígérete, hogy az elkövetkező évtizedekben olyan diagnosztikai eszközök ad a kezünkbe, amellyel már a korai elváltozást ki tudjuk mutatni, sőt olyan genetikai tesztek, amelyekkel a fogékonyság megállapítható, illetve olyan személyre szabott preventív és terápiás módszereket, amelyekkel a megállapított rizikó csökkenthető, elkerülhető, a hibásan működő hálózatok áthangolódása visszafordítható. Másrészt a jövőben a remények szerint genetikai tesztek révén fogjuk elkülöníteni azokat, akik egy-egy gyógyszerre nem mutatnak pozitív választ, vagy akik különösen érzékenyek egy-egy mellékhatásra.

Génhálózatok, betegséghálózatok

Az elmúlt években több gyakori, kis penetranciájú gént fedeztek fel, amelyek fokozzák egy-egy betegség rizikóját, és azonosították egy-két ritka, nagy penetranciájú gént is. Megismerhettünk néhány genetikai polimorfizmust, amelyek valószínűleg felelősek a különböző gyógyszerek esetében megfigyelt eltérő terápiás válaszáért vagy a táplálékösszetevők különböző egyénekben kifejtett más-más hatásáért.

Mint **Jeffrey Ross** írja az *Annals of the New York Academy of Sciences* egy régebbi számában, nagyon fontos eredmény, hogy bebizonyosodott: a különbözőnek tartott komplex betegségek hátterében közös molekuláris útvonalak találhatók. Így a két leggyakoribb kórkép, az érelmeszesedés és a rák, valamint a diabétesz, az elhízás, a depresszió és az Alzheimer-kór hátterében egyaránt megtalálhatók a sejtproliferációt és az immunrendszer szabályozó útvonalak hibái, a nukleáris transzkripció faktorok, a növekedésfaktor-receptorok, a sejtheadziós molekulák, az angiogenezis-modulátorok és a trombolízis proteázainak eltérő expressziója.

DR. KAZAI ANITA

Extraterresztriális helyett extrémofil

Élet mindenhol?

► Folytatás az 1. oldalról

A NASA által finanszírozott kutatás rámutat, hogy az átlagos földi körülményektől eltérő viszonyok között is érdemes élet után kutatni, és azt is remélni illusztrálja, hogy bár egy-egy tudományos hír kapcsán az ismeretterjesztő sajtóban sok elképesztő tévedés lát napvilágot, az internetes közösség képes a hibák korrigálására. A *The Scientist* olvasói például a hírhez kapcsolódó kommentárjaikban felhívták a figyelmet egy 2001-es *Nature*-cikkre, miszerint páfrányok (valamint barna algák és medúzák) is beépítenek

a szervezetükbe arzént, így ezeket az élőlényeket használhatjuk az arzénnel szennyezett ivóvíz vagy talaj megtisztítására. Az internetes közösség arra is rámutat, hogy már egy két évvel ezelőtti *Science*-tanulmány is ismertet egy, szintén a Mono-tó vizében élő különleges baktériumfajt, amely hidrogén-(víz) helyett arzénvegyületet használ fotoszintetizálásra.

A kiváló tudományos blogot (*Pharyngula*) író biológus, **P. Z. Myers** a bejelentéshez kapcsolódva azt elemzi, hogy az arzén épp azért mérgező, mert több kémiai folyamatban is képes helyettesíteni a foszfort, így a glikolízisben is, azonban a két elem hasonló

sága nem jelent azonosságot: az arzén végeredményben blokkolja a sejtlégzést, és a sejt elpusztul ATP-hiányban. Legalábbis azok a sejtek, amelyek nem alkalmazkodtak a magas arzéntartalmú környezethez. Myers bejegyzéséhez rengeteg hozzászólás született, többek között arról, hogy a baktériumokon kívül a Mono-tóban élő algák, rákok, légylárvák, valamint az emberi szervezet is képes hozzászokni az arzén mérgező hatásához, amit használtak is a szteroid-korszak előtt doppingolásra, roborálásra. (Ajánljuk még **Rosie Redfield** bírálatát is a *rrresearch* nevű blogon.)

K.A.